

IVAN FJODOROVI TRÜKITUD RAAMATUD TARTU RIIKLIKU ÜLIKOOLI TEADUSLIKUS RAAMATUKOGUS

V. Leek

1. märtsil 1564 ilmus Moskvas Ivan Fjodorovi trükitud «Apostol». See ei olnud esimene trükitud raamat Venemaal, küll aga esimene raamat, mis oli varustatud täpsete ilmumisandmetega. Enne «Apostolit» on ilmunud kuus nn. anonüümset raamatut,¹ millel puuduvad nii ilmumisandmed kui ka andmed trükkijate kohta. Ivan Fjodorovi järelsõna «Apostolile» on esimene vene raamatutrükkimise kui ühiskondliku tegevuse manifest. Fjodorov oli Venemaa ja Ukraina esitrükkal. Tema isikus oli ühendatud raamatute looja, väljaandja, toimetaja ja kunstnik. Piiritu andumusega tegi ta oma tööd. Oma elu jooksul oli tal mitu korda võimalusi rikastumiseks, kuid alati loobus ta sellest ja jätkas vaesuses raamatute trükkimist. Kujukaks näiteks sellest on asjaolu, et ta lükkas tagasi Leedu suurniku hetmann Chodkevičiai meelitava ettepaneku.² Fjodorov ise kirjutas selle kohta järgmist: «Mul ei ole kohane kündmise ja seemnete külvamisega oma eluiga lühendada, kuna ma adra asemel valdan käsitöö kunsti, seemnete asemel pean ma vaimuseemneid mööda maailma laiali külvama».³

Tartu Riikliku Ülikooli Teaduslikus Raamatukogus on olemas kolm Ivan Fjodorovi trükitud raamatut, mis raamatukogu sai PETERSI kloostrilt 1940. aastal. Need on Leedu Zabłudovos 1569. aastal ilmunud «Õpetlik evangeelium» ja kaks eksemplari Ukrainas Ostrogis 1581. aastal trükitud piiblit.

«Õpetliku evangeeliumi» ilmumisaastail oli poliitiline olukord Leedus väga keeruline. 1569. aastal sõlmiti Poola-Leedu unioon. Poola kõrgemad ringkonnad eesotsas kuningaga püüdsid kindlus-

¹ 400 лет русского книгопечатания. Т. I. Москва, 1964, lk. 36.

² Pärast trükkikoja sulgemist Zabłudovos pakkus hetmann Chodkevičiai Fjodorovile kingiks tervet küla, kus ta võiks rahulikult tegelda põllutööga ja kasvatada lapsi.

³ «Не удобно ми бе ралом ни же семен сеянием время живота своего съкращати, но имам убо вместо рала художество наручных дел съсуды вместо же житных семен духовная семена по вселенней разсевати». — Е. Немировский. Возникновение книгопечатания в Москве. Иван Федоров. Москва, 1964, lk. 319.

tada kahe riigi ühendust, mis koosnes erineva keele ja usundiga elanikkonnast. Talupoegi eksploateeriti julmalt. Teoorjuse alusel pealepandavad koormised üha kasvasid. Poola panid-katoliiklased sundisid õigeusklikke astuma katoliku usku. Leedulased ja valgevenelased, kes ei vahetanud oma usku ja kombeid, said kahekordse tagakiusamise osaliseks.

Olukord ei meeldinud Leedu magnaatidele, kelle võim ja tähtsus nüüd kahanes. Väljapaistva Leedu hetmanni Grigas Chodkevičiai ettepanekul asutas Fjodorov trükikoja Zabłudovosse kahe-saja versta kaugusele Vilniusest. Chodkevičiai oli õigeusklik ja äge uniooni vastane. Ta tahtis trükikoda kasutada oma tõekspidamiste kaitseks.

«Õpetliku evangeeliumi» trükkimist alustas Fjodorov 8. juulil 1568 ja lõpetas 17 märtsil 1569.

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus olemasoleval «Õpetlikul evangeeliumil» puuduvad tiitelleht ja üks leht eessõnast. Eessõna (2.—4. lehel) lõpeb sõnadega: «meie patused ja vääritud, kes töötasime selle raamatuga, palume neid, kes tahavad seda lugeda või ümber kirjutada, olge armulikud ja ärge laitse meie mõistuse nõrkust ja puudulikkust, kuna ka teie olete inimesed ja allute kõigele inimlikule ja vajate jumala armulikkust ja andestamist inimese poolt, siis lugege ka meid teie andestamise vääriliseks.»⁴

4.—7. lehel järgneb evangeeliumi seitsmekümne seitsme peatüki loetelu. Enne teksti algust on meisterlikult kujundatud päisvinjett ja järgnev pealkiri: «pühast evangeeliumist ja paljudest jumalikest kirjutustest valitud õpetussõnad, milliseid ütleb ülempreester peast igal pühapäeval, samuti ka issanda pühadel kristlikult auväärsete inimeste õpetuseks.»⁵

Evangeeliumis on 405 lehte. Numeratsioon asub lehtedel all paremal kirillitsa tähtedega. Signatuur on olemas kogu raamatu ulatuses, mida märgitakse kirillitsa tähestiku abil. Märgid asuvad lehe keskel all. Iga poogen sisaldab kaheksa lehte, välja arvatud viimane, milles on seitse lehte. Signatuurimärgid asuvad iga poogna 1.—5. lehel. Raamatu 313. lehel tähestiku lõpuni jõudes jätkub signatuur suuremas šriftis kirillitsa tähtedega tähestiku algusest peale ja lõpeb kako (к) tähega viimases poognas, milles on seitse lehte. Leheküljel on 28 rida. Initsiaalide ja pealkirjade trükkimisel on kasutatud kinaveri.

---

⁴ «хотящии же прочитати и переписовати сию книгу, милостиви и не зазорливи, молимся мы трудившиися недостоинни и худые, будите нашего ума немощи и недостатку, понеже и вы сами человекцы и человеческимъ подлеще, яко требуете милости от бога, и прощения от человек, прощению вашему и насъ сподобляите».

⁵ «поучения избранна от святаго евангелия и от многихъ божественныхъ писанин, глаголемая от архирѣя изъ усть во всякую недѣлю, на поучение христоименитымъ людемъ или прочитаема, тако же и на господския праздници».

Poliitilise pinge teravnemise tagajärjel tuli Fjodorovil lõpetada trükkimine Leedus. Kuna katoliku usk oli Poola-Leedu ühinenud riigi riigiusuks, siis oli kiriku-slaavikeelsete õigeusu raamatute väljaandmine juba poliitilise värvinguga, olles raamatute väljandjale isegi hädaohtlik. Chodkevičiai kartis ebameeldivusi Poola valitsuselt ja laskis trükikojas sulgeda. Fjodorov siirdus Ukrainasse, Lvovi, saades nii ka Ukraina esitrükkaliks. Pärast mõningate raamatute trükkimist katkestas ta rahaliste raskuste tõttu trükkimise Lvovis ja võttis vastu vürst Ostrožski⁶ ettepaneku avada trükikoda tema valduses olevas Ostrogis.

Ostrožski kavatses piibli välja anda slaavi keeles. Parima käsikirja saamiseks saatis ta inimesi mitmele maale — Kreekasse, Bulgaariasse ja isegi Rooma. 1573. a. pöördus ta tsaar Ivan IV poole palvega saata talle ajutiseks kasutamiseks Gennadi⁷ «Piibel», mis oli kirjutatud XVI sajandil ja mille koostamisest võttis osa palju haritud inimesi eesotsas peapiiskop Gennadiga. Tsaari korraldusel saadeti piibel Ostrogi. Ettevalmistused piibli trükkimiseks kestsid poolteist aastat. See trükiti Ivan IV saadud käsikirja järgi. Piibel koosneb kahest osast — vanast ja uuest testamendist. «Vana testament» on vana-heebrea kirjandusteoste kogu, mis on ilmunud erinevatel aegadel, erinevates kohtades. «Uut testamenti» kirjutati ümber ja trükiti kord eraldi, kord vana testamendiga koos.

Varem oletati, et Fjodorov trükkis piiblit kaks väljaannet, sest osal eksemplaridel on viimasel lehel märgitud piibli trükkimise tähtajaks 12. juuli 1580, teistel 12. august 1581. aasta.⁸ Õigeks tuleb pidada A. S. Zernova järeldust,⁹ et algul trükiti «Uus testament», sest see ei nõudnud nii suurt tööd tõlkimisel ja redigeerimisel, kuna seda oli juba korduvalt trükitud Moskvas. «Uue testamendi» trükkimise lõpetamisel trükiti sellele aastaarv 1580. «Vana testamendi» tõlkimine¹⁰ ja redigeerimine võttis aga nähtavasti rohkem aega, kui oli ette nähtud, ja trükkimisega jõuti lõplikult valmis 12. augustiks 1581. Sellega seoses on ka igal osal erinev lehekülgede numeratsioon: 1—276, 1—180, 1—30, 1—56 ja 1—78.

⁶ Vürst Konstantin Konstantinovič Ostrožski (1526—1608) oli väga rikas. Tema valdusesse kuulusid 25 linna, 10 alevit ja 670 küla. Ta oli õigeusu pooldaja, kes pidas ägedat võitlust katoliku kiriku vastu. Ostrožski asutas kõrgemaid koole vaimulike ja õpetajate ettevalmistamiseks. Sel eesmärgil kogus ta enda ümber haritud inimesi. Seda õpetlaste ringi nimetas Ostrožski akadeemiaks.

⁷ Gennadi — Novgorodi peapiiskop (1484—1504).

⁸ А. С. Зернова. Начало книгопечатания в Москве и на Украине. Москва, 1947, lk. 60.

⁹ А. С. Зернова. Книги кириллицей печати, хранящиеся в заграничных библиотеках и неизвестные в русской библиографии. — Труды Гос. библиотеки СССР им. В. И. Ленина. Т. II. Москва, 1958, lk. 30.

¹⁰ Kuigi «Vana testamendi» keeleks oli heebrea keel, on mõned tema osad säilinud ainult kreeka- ja ladinakeelses tõlkes.

TRÜ Teadusliku Raamatukogu mõlematel eksemplaridel on aastaarv 1581. Teisel eksemplaril puuduvad esimesed seitse lehte. Tiitellehte ümbritseb ornamendiline raam, mille keskel on järgnev pealkiri: «Piibel, see on vana ja uue testamendi raamat, mis on tõlgitud Egiptuse kuninga Ptolemaios Philadelphose käsul heebreakeelest kreeka keelde seitsmekümne kahe jumalatarga tõlkija poolt enne meie issanda ja päästja sündimist 308. aastal. Teksti võimaliku hoolikuse ja tähelepanelikkusega jälgides, parandasin seda 1581. aastal meie issanda Jeesuse Kristuse sündimisest.»¹¹

Vürst Ostrožski vapp.

Tiitellehe pöördel asub vürst Ostrožski vapp, mis kujutab kahte võitlevat sõdurit hobustel. Vapil on tähed KKKO — Konstantin Konstantinovitš vürst (князь) Ostrožski. Samas on trükitud kuus salmi, mis kiidavad vürsti ja seletavad vapi märkide tähendust. Vürsti kui katoliku kiriku vastu võitlejat iseloomusta-

¹¹ «Библия сирѣчь книги ветхаго, и новаго завета, по языку словенску. от евренска, въ еллинский языкъ, седми десять и двѣма, богомудрыми преводники. прежде воплощения господа бога и спаса нашего Исуса Христа, 308 лѣта, на желаемое повелѣние Птоломея Филадельфа царя египетска. преведенаго Зводу съ тщаниемъ, и прилѣжаниемъ елико мощно, помощию божию послѣдовася, и исправися. в лѣто, по воплощении господа бога и спаса нашего Исуса Христа 1581».

meses kreeka- ja venekeelses eessõnas (2. lehel ja 3. lehe pöördel) selgitab Ostrožski motiive, mis mõjutasid teda piiblit välja andma, rõhutades piibli ilmumise tähtsust ajal, kus paljud vaetasid õigeusu katoliku usu vastu. Siin mainib ta ka piibli käsikirja saamist Ivan IV-lt. Teises eessõnas (4.–7. lehel) on juttu pühakirja kasulikkusest. Sellele järgneb kuuskümmend rida Gerassim Danilovitši¹⁵ luulet. Need algelised luuleread on esimeseks trükkis ilmunud vene luuletuseks.¹⁶ Piiblis nimetatakse neid «kahereali-

Ivan Fjodorovi trükkalimärk.

seks kooskõlaks». Kaheksandal lehel on piibli sisukord, sellele järgneb tekst. Viimasel lehel on Ivan Fjodorovi trükkalimärk tähtedega «I. F.».

Ostrogi piibel jäi viimaseks Ivan Fjodorovi trükitud raamatuks. Selle lõpetas Fjodorov sõnadega: «Käesolevad jumalale meelepärased ja hingeparandavad vana ja uue testamendi raamatud trükiti minu, väga patuse moskvalase Ivan Fjodorovi poolt jumala poolt kaitstud Ostrogi linnas 7089. aastal maailma loo-

¹⁵ Meleti Smotritski (umb. 1578—1633) oli Ostrožski kooli kasvandik. Ta kirjutas palju usulisi traktaate, samuti ka kiriku-slaavi keele grammatika, mis säilitas kauaks ajaks teadusliku väärtuse.

¹⁶ К. Осипов. Русский первопечатник Иван Федоров. Москва, 1955, lk. 56.

misest, 12. augustikuu päeval 1581. aastal meie jumala ja päästja Jeesuse Kristuse sündimisest.»¹⁷

Piiblis on 628 kaheveerulist lehte, igas veerus on viiskümmend rida. Esimesed kaheksa lehte on nummerdamata, sellele järgneb viis erinevate lehekülgede arvuga numeratsioon: 276, 180, 30, 56 ja 78. Numeratsioon asub lehtede ülemises nurgas paremal kirillitsa tähtedega. 180-lehelises esinevad nummerdamisvead mõlemates eksemplarides. Kaks lehte on nummerdatud 78, vahele on jäetud 90. leht, 89. lehele järgneb 91. Signatuur puudub. Kirjavahemärkidest kasutatakse punkti, koma ja semikooloni. Kinaveri on kasutatud alguses olevas pealkirjas ja raamatu lõppu lisatud kirikukalendris. Raamatud on trükitud heale paberile ja on hästi säilinud. Erinevad vesimärgid tunnistavad, et on kasutatud mitme paberivabriku toodangut. Raamatute köitetehnika on iseloomulik XVI sajandile. Mahukaid raamatuid kaitsevad puust kaaned, mis on kaetud tugeva loomanahaga. Kaanelustused on pressitud nahale metallplaadiga.

Piibli lõpus asetsev pääsvinjet.

---

¹⁷ «Сущия же богоприятныя и душеправительныя книги, ветхаго и новаго завета, напечаташася мною многогрѣшнымъ Иоанномъ Федоровымъ сыномъ з Москвы, въ богохранимомъ градѣ Острозкѣ, в ъто от создания мира 7089. от воплощения господа бога и спаса нашего Иисуса Христа 1581. мѣсяца августа 12 дня».

КНИГИ, НАПЕЧАТАННЫЕ ИВАНОМ ФЕДОРОВЫМ, В НАУЧНОЙ БИБЛИОТЕКЕ ТГУ

В. Лээк

Резюме

В Научной библиотеке ТГУ имеется три книги, напечатанные русским первопечатником Иваном Федоровым. Одной из них является Учительное евангелие, вышедшее в Литве в Заблудове в 1569 г., и два экземпляра библии, напечатанные на Украине в Остроге в 1581 г. Редкие книги библиотека получила из Печерского монастыря в 1940 г.

Учительное евангелие Иван Федоров печатал в типографии гетмана Григораса Ходкевича с 8 июля 1568 г. по 17 марта 1569 г. У экземпляра, имеющегося в библиотеке, отсутствует титульный лист и один лист из предисловия.

Острожская библия печаталась в типографии графа Острожского и вышла в свет 12-го августа 1581 г. Из двух имеющихся в библиотеке библий одна из них полная, а у другой отсутствуют семь первых листов. Предисловие и послесловие библии напечатано параллельно на церковно-славянском и греческом языках. Греческий шрифт напечатан сделанными на Украине матрицами, это доказывается тем, что в крупнейших типографиях Западной Европы до сих пор не найдено такого греческого шрифта.

Книги напечатаны на хорошей бумаге. Присутствие водяных знаков показывает на использование бумаги различных бумажных фабрик. Техника переплета книг характерна для XVI века. Острожская библия явилась последней книгой, напечатанной Иваном Федоровым.

DIE VON IWAN FJODOROW GEDRUCKTEN BÜCHER IN DER WISSENSCHAFTLICHEN BIBLIOTHEK DER UNIVERSITÄT TARTU

V. Leek

Zusammenfassung

Die von dem ersten russischen bekannten Drucker Iwan Fjodorow gedruckten Bücher gehören zu den geschätzten Raritäten jeder Bibliothek.

In der Wissenschaftlichen Bibliothek der Universität Tartu gibt es drei von Iwan Fjodorow gedruckte Bücher, nämlich das in Zabłudowo (Litauen) im Jahre 1569 herausgegebene «Lehrhafte Evangelium» und zwei Exemplare von der in Ostrog (Ukraine)

im Jahre 1581 gedruckten Bibel. Diese seltenen Bücher erhielt die Bibliothek im Jahre 1940 vom Kloster Petseri.

«Das lehrhafte Evangelium» wurde von Iwan Fjodorow in Zabudowo in der Druckerei des Hetmans Grigas Chodkevičias vom 8. Juli 1568 bis 17. März 1569 gedruckt.

Dem in der Bibliothek vorhandenen Exemplar fehlen das Titelblatt und ein Blatt vom Vorwort.

Die Ostroger Bibel wurde in Ostrog während der Herrschaft des Fürsten Ostrogski gedruckt und erschien am 12. August 1581.

Von den zwei Exemplaren, die sich in der Universitätsbibliothek befinden, ist ein Exemplar vollständig; dem anderen aber fehlen die ersten sieben Blätter. Das Vor- und Nachwort sind in zwei Sprachen — in der griechischen und der kirchenslawischen Sprache gedruckt worden. Die Matrizen, mit denen der griechische Text gedruckt ist, sind in Rußland hergestellt. Davon zeugt die Tatsache, daß bisher noch keine westeuropäische Druckerei festgestellt worden ist, die eine solche Schrift benutzt hätte.

Die Bücher sind auf gutem Papier gedruckt. Nach den Wasserzeichen kann man feststellen, daß die Produktion verschiedener Papierfabriken gebraucht worden ist. Die Technik des Einbandes ist charakteristisch für das XVI. Jahrhundert.

Die Ostroger Bibel ist das letzte von Iwan Fjodorow gedruckte Buch.